

СКІФСЬКИЙ АРИСТОКРАТИЧНИЙ КУРГАН БЛИЗНЮК 2

Статтю присвячено комплексному вивченню матеріалів кургану Близнюк 2 — однієї з найяскравіших скіфських пам'яток кінця V ст. до н. е., дослідженої на південній околиці м. Дніпропетровськ у 2007 р.

Ключові слова: Дніпровське Надпоріжжя, скіфи, курган, аристократія, династична історія.

На південній околиці м. Дніпропетровськ розташовувалися два кургани Близнюки, які у XIX ст. вважали найбільшими серед курганів передмістя (Кашенко 1887, с. 52—53). Один курган (Близнюк 1), енеоліту—бронзового віку, розкопала у 1967 р. Л.П. Крилова, другий (Близнюк 2), скіфський, досліджений у 2007 р. експедицією Дніпропетровського національного університету (Ромашко 2009; Ромашко, Скорий 2009; 2009а; Скорий, Ромашко 2009; Romashko, Skory 2009). Інформаційний потенціал цієї визначної пам'ятки розширено за рахунок вивчення антропологічних і зоологічних решток, визначення виробів з органічних матеріалів, видової належності тварин, зображених на деяких речах (Потехина 2009; 2009а; Журавлев 2009; Булахов, Пономаренко 2009; Крупа 2009; Сергеева 2009).

Конструкція кургану. Курган мав висоту 7,05 м і діаметри 54,0 та 50,0 м. Його оточувала крепіда з гранітних каменів завширшки 2,0—4,0 м. У центрі кургану, на давньому горизонті (ДГ), був облаштований обмежений викидами майданчик неправильної прямокутної форми розмірами 16,0 × 6,5 м, до якого вели три проходи-доріжки. На цьому майданчику й концентрувалися всі культово-ритуальні комплекси: вхід до поховальної камери, кінські могили, продовольча яма-льох і рештки будівельної офіри (скупчення розрізаних кісток нижньої частини скелету людини на ДГ, під материковим викидом). Майданчик був прикритий рядною і накатом з дубових колод і плах завдовжки 7,0—7,5 м і діаметром 0,25—0,35 м, що перекривали також вхідну яму поховання та кінські могили, а дошки чи ляда з них — яму-льох.

Будівництво насипу здійснювали одночасно з оформленням центрального майданчика. Вали насипу складені з дернових блоків у три прийоми і перекриті шаром однорідного чорнозему (рис. 1).

Конструкція могили. Поховання здійснене в катакомбі (рис. 2). Вхідна яма прямокутної в плані форми, розмірами 2,9 × 2,5 м і завглибшки 4,3 м (тут і далі глибини подано від ДГ), орієнтована з північного північного сходу на південний південний захід. На дні вирито пандус завдовжки 2,2 м і завширшки 0,95—1,00 м, що вів до входу в поховальну камеру, розташовану на північний північний схід від вхідної ями. Вхід у камеру, завширшки 1,9 м і заввишки 1,6—1,7 м, був закритий дерев'яним заслоном — плахами, з'єднаними залізними скобами.

Поховальна камера неправильної трапецієподібної в плані форми, розмірами 6,15 × 5,60 м, орієнтована з південного сходу на північний захід. Перепад рівнів дна між вхідною ямою та камерою становив 1,4 м. Дно камери було вимазане крейдою і вкрите рослинною підстилкою. На дні камери вирито яму розмірами 3,00 × 1,35 м, орієнтовану з південного заходу на північний схід. Її глибина від долівки камери 1,4 м. Саме в ній і було поховано небіжчика — 25—30-річного чоловіка, від якого збереглися тазові кістки та частина хребта. За цими останками встановлено, що він лежав випростано на спині головою на південний схід.

За конструктивними особливостями насипу, деталями поховального ритуалу та інвентарем курган надійно датується кінцем V ст. до н. е. (Ромашко, Скорий 2009, с. 83—87). Зауважимо, що в Північнопричорноморському степу скіфські елітні поховання V ст. до н. е. не мали таких масштабних насипів. Вони характерні для аристократичних поховань IV ст. до н. е. (Мозолевский 1986, табл. 1). Єдиним винятком є курган Солоха, над первинною могилою якого зведено насип заввишки близько 15,0 м (Манцевич 1987, с. 9). Тобто, Близнюк 2 за розмірами насипу та підземної камери є другим після Солохи курганом скіфської знаті V ст. до н. е. у вказаному регіоні і найбільшим у Дніпровському Надпоріжжі. Це, а також поховальний інвентар, що залишився після погра-

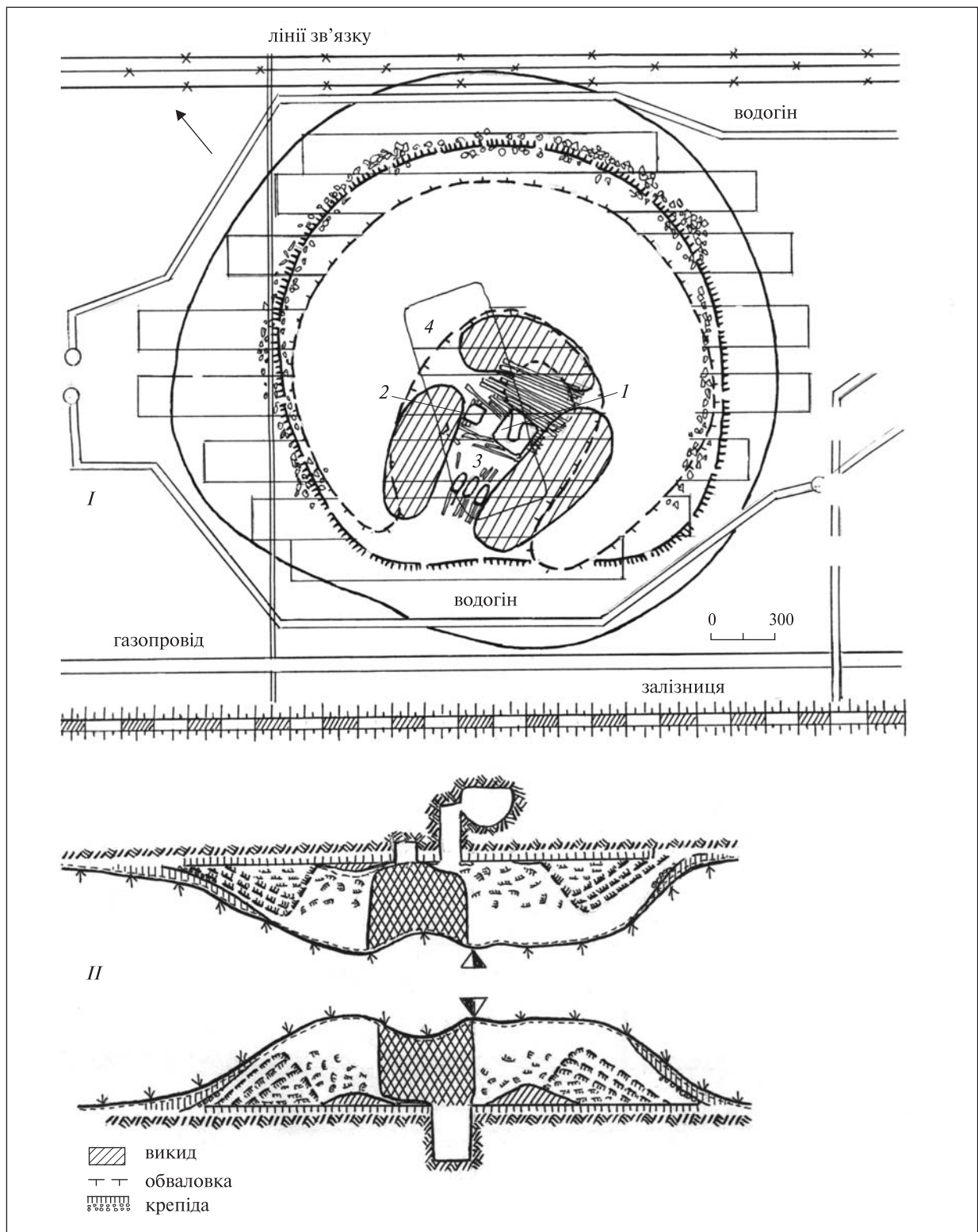

Рис. 1. Курган Близнюк 2: I — план (1 — поховання, 2 — яма-льох, 3 — могили коней, 4 — грабіжницька яма); II — профілі центральної бровки

бувань, надає підстави розглядати цей курган як місце упокоєння особи царського рівня.

Поховальну камеру грабували щонайменше двічі. Поза увагою грабіжників лишилися кінські могили та продовольча яма-льох.

Кінські поховання. Три кінські могили (рис. 3) — двох жеребців і кобили — влаштовані на головному (південному) проході-доріжці в ряд у ямах розмірами 1,75—2,00 × 0,80 м за глибини 1,0—1,3 м. Коні орієнтовані головами

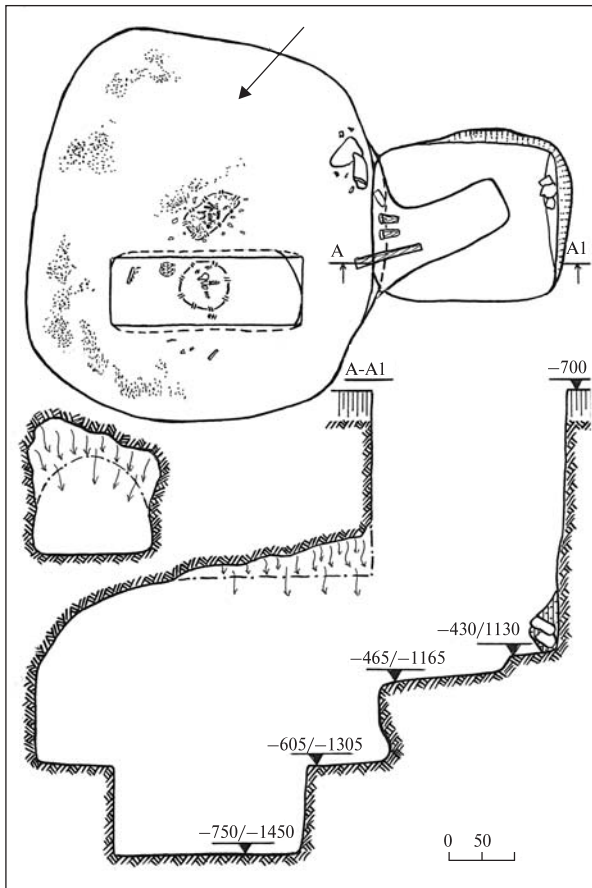

Рис. 2. План і перетин поховальної споруди

у бік поховальної камери. Від вузди збереглися затиснені щелепами залізні вудила та псалії.

Подібні двоскладові петельчасті вудила (тип П.1.3, за О.Д. Могиловим) відомі впродовж усього скіфського часу (Могилов 2008, с. 19–22, 213, рис. 2, 13–37), але найбільшого розповсюдження вони набули у V–IV ст. до н. е. (Ильинская 1968, с. 114). S-подібні псалії з двома отворами (тип П.5.2.2, за О.Д. Могиловим) трапляються у вузді другої половини VI–IV ст. до н. е. (Могилов 2008, с. 37, 254, рис. 39, с. 290, рис. 75, с. 291, рис. 76, с. 292, рис. 77), але дослідники слушно зауважують, що вони більш притаманні пам'яткам V ніж IV ст. до н. е. (Ильинская 1968, с. 118).

Продовольча яма-льох (рис. 4) прямокутної в плані форми, розмірами 1,7 × 1,6 м і завглибшки 1,2 м, була вирита за 1,8 м від вхідної ями катакомби. В ній стояли дві дерев'яні таці зі значною кількістю кісток коня та дрібної рогатої худоби і бронзовий казан з раструбоподібним підноном та сферичним тулубом з горизонтальними ручками (рис. 5), що містив розчленований кістяк жеребця.

Казан, за А.П. Манцевич (1961, с. 150), належить до другої групи, за М.С. Синіциним

(1967, с. 42) — до третього типу. Більшість таких казанів датується V ст. до н. е. (Сидоренко 1964, с. 193, рис. 4; Мухопад 1981, с. 93, рис. 1, 1; Манцевич 1987, с. 88, 99, кат. 74; Скорый 1997, с. 47–48, 59, рис. 45; Гребенников 2008, с. 46–47, 52, 145, рис. 13, 4). Поодинокі екземпляри відомі в комплексах VII–VI та IV ст. до н. е. (Галанина 1997, с. 233, № 105, табл. 41, 105; Канторович, Эрлих 2006, с. 122, 188, кат. 62).

Інвентар з поховання. З-поміж інвентарю *in situ* (умовно) збереглися уламки залізного наборного портупейного паска в районі тазових кісток небіжчика. Інші речі переміщені грабіжниками. Вцілілі знахідки репрезентують усі категорії матеріальної культури, що трапляються в скіфських похованнях, окрім того, серед них є оригінальні та навіть унікальні вироби.

Озброєння. В кургані був похований воїн, споряджений наступальною зброєю і металевим захисним обладунком.

Бронзові втулкові трилопатеві вістря стріл входили до складу трьох сагайдаків (рис. 6, 22–25). Рештки двох, що містили 121 та 166 вістрів,

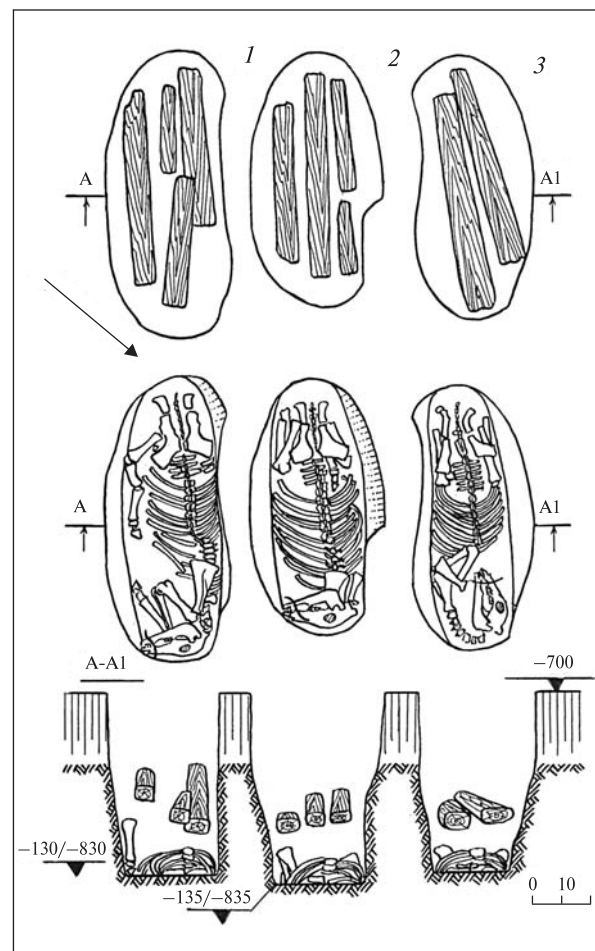

Рис. 3. Кінські могили. План і перетин (позиції відповідають номерам могил)

знаходилися в заповненні поховальної ями, третій сагайдак зруйнований грабіжниками. Вістря стріл із нього (39 екз.) були розсіяні по камері. Типологічно близькі вістря трапляються переважно в пам'ятках V ст. до н. е. (Ильинская 1968, табл. V, 11–15; Ковалева, Мухопад 1979, с. 122, рис. 2, 8; Бессонова, Скорый 1986, с. 160, рис. 2, 2; Шрамко 1987, с. 153, рис. 73, 7; Евдокимов, Фридман 1987, с. 99, рис. 11, 5; Ковалев, Полин 1992, с. 42, рис. 6, 1–4, 10–18, 25–35, 49–53). Показова відсутність у сагайдачних наборах з кургану Близнюк 2 тригранних вістрів. Їх поєднання в одному комплексі з трилопатеvimи здебільшого характерне для IV ст. до н. е.

До сагайдаків, імовірно, належать кістяний гравірований виріб (рис. 13, 3) прямокутної форми з отвором у центрі (застібка?) та залізна кругла бляха (рис. 7, 18) з деталями, що надавали можливості закріпити її на тверду (дерев'яну?) основу. Круглі бляхи для оздоблення сагайдаків чи горитів засвідчені саме для V ст. до н. е. (Ковпаненко 1967, рис. 48; Черненко 1981, с. 44, рис. 27, 2).

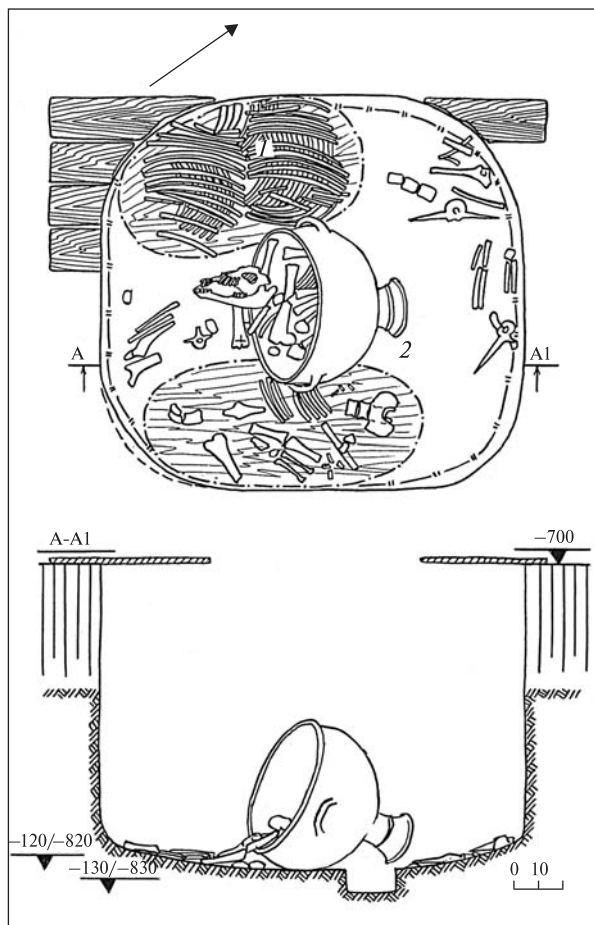

Рис. 4. Продовольча яма-льох: план і перетин

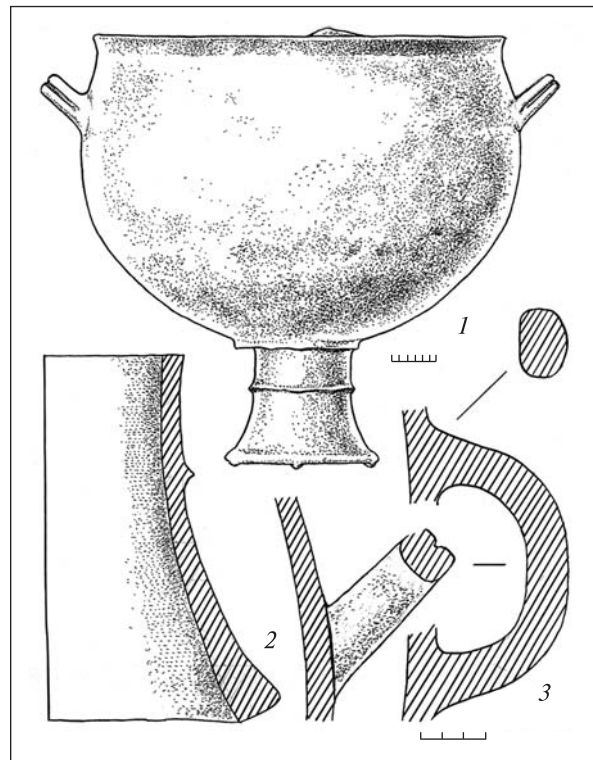

Рис. 5. Бронзовий казан: 1 — вид збоку; 2–3 — деталі

Меч, зважаючи на форму леза у вигляді видовженого трикутника (рис. 7, 20), ймовірно, мав антенне навершя та вузьке метеликоподібне перехрестя (II відділ, II підвідділ, 2 тип, за А.І. Мелюковою: 1964, с. 58). Канелюри у верхній частині леза прикметні для зброї V ст. до н. е. (Полин, Кубышев 1997, с. 41).

Від списа збереглися лише деталі: втулка вістря і вток.

Захисний обладунок представлений фрагментами наборного пластинчастого панциря та двох портупейних пасків і ворварками (рис. 6, 1–17, 21; 7, 1–17, 19).

Прикраси нечисленні, але доволі інформативні в сенсі встановлення прижиттєвого статусу небіжчика. Це золоті каблучка-печатка, на щитку якої вигравіровано одягненого в костюм варварського типу бородатого чоловіка — спершись на ліве коліно, він готується до пострілу з лука (рис. 6, 26); пустотіла підвіска у вигляді голови безрогого лося (рис. 6, 20); пустотіла намистина з чеканним орнаментом (рис. 6, 19), а також бронзові подвійні кільця з трьома шишечками зовні (рис. 6, 18).

Каблучка, за О.Я. Неверовим, належить до другого типу металевих перснів з гравіровкою на щитку, які виготовляли грецькі ювеліри в першій половині V ст. до н. е. (Неверов 1986, с. 18).

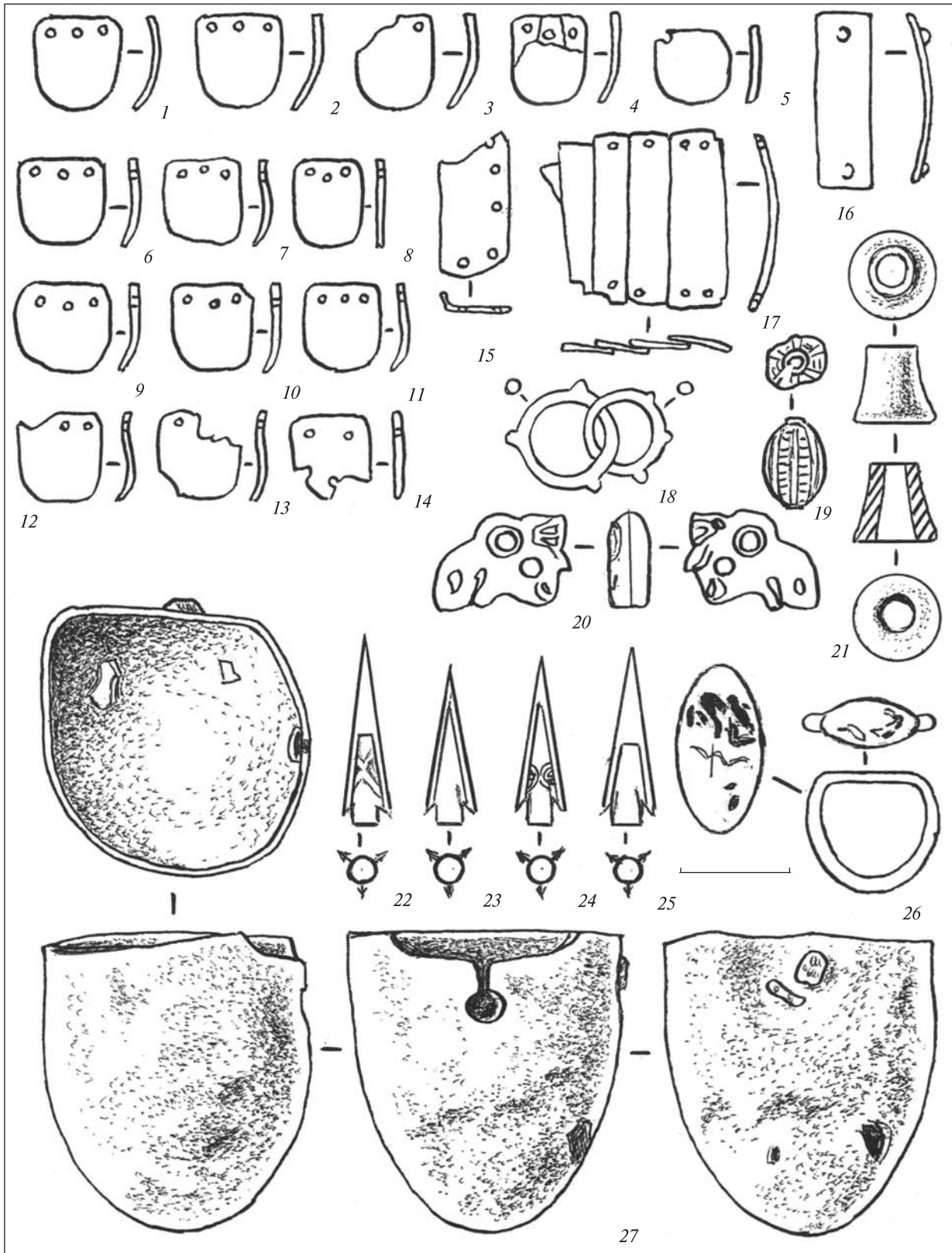

Рис. 6. Вироби з бронзи та золота: 1–14, 16 – панцирні пластини; 15, 17 – фрагменти портупейного паска; 18 – з’єднані кільця; 19 – намистина; 20 – підвіска; 21 – ворварка; 22–25 – наконечники стріл; 26 – каблучка; 27 – чаша черпака-кіафа (19, 20, 26 – золото; інше – бронза)

Прямі аналогії підвісці у вигляді голови лося в колі золотих скіфських та античних прикрас Причорномор’я нам невідомі. Загалом зобра-

ження цієї тварини рідко трапляється тут на золотих виробах (Силантьєва 1959, рис. 38, 8–10; Артамонов 1966, № 102, 105). Водночас

образ лося був вельми поширений у мистецтві населення скіфської доби східноєвропейського Лісостепу (Шрамко 1971, с. 101—102; Шкурко 1976, с. 96—97). Йдеться, зокрема, про бронзові бляхи у вигляді голови лося. Вони набули розповсюдження наприкінці VI—V ст. до н. е., але більше притаманні V ст. до н. е. (Скорый 2006, с. 155—156; там і бібліографія).

Золота рифлена намистина належить до типу прикрас, доволі поширених у Північному Причорномор'ї в V—IV ст. до н. е. Найближчі їй зразки без кантика біля отворів походять виключно з пам'яток кінця V ст. до н. е. (Онайко 1966, с. 113, табл. XXI, 3; XXIII, 1; Битковский, Полин 1987, с. 80—82, рис. 9, 2).

Найраніші подвійні кільця датуються початком V ст. до н. е. (Ильинская 1968, с. 148). Прямі аналогії кільцям з Близнюка 2 походять з курганів V ст. до н. е. поблизу с. Аксютинці в Посуллі (Ильинская 1968, с. 149, табл. XXVI, 8, 10) та кургану 3 (поховання 2) біля с. Богданівка (Битковский, Полин 1987, с. 79—80, 82, рис. 7, 8).

Культові речі. Можна припустити культове призначення п'яти кігтів бурого ведмеда, виявлених у заповненні поховальної ями. Подібні знахідки в скіфських похованнях нечисленні: гробниця 2 кургану Реп'яхувата могила, гробниця кургану 2 Люботинського могильника, Центральна могила Великого Рижанівського кургану (Ильинская, Мозолевский, Тереножкин 1980, с. 48, рис. 19; Бандуровский, Буйнов, Дегтярь 1998, с. 152, рис. 5, 5, с. 153; Скорый і ін. 1999, с. 95, рис. 1, 44—46, с. 98). Зуби ведмеда та інших хижих тварин трактують як амулети-обереги (Фіалко 1996, с. 97—98). Ймовірно, і знахідки ведмежих кігтів також слід розглядати як апотропеї (Косарев 2008, с. 54), що мали захищати небіжчика від злих сил. Окрім того, оскільки п'ять кігтів лежали в анатомічній послідовності, в них можна вбачати рештки ведмежої лапи. Останнє дозволяє згадати групу бронзових прикрас кінського спорядження — блях V ст. до н. е. у вигляді «ведмежої лапи» (Ильинская 1968, с. 132; Могилов 2008, с. 52—53), що мали сакрально-магічний характер.

З культовою практикою пов'язані і знайдені в заповненні камери шматки реальгару та крейди (Скорый 1990, с. 27—28; Ольховский 1991, с. 159—160).

Посуд, який зберігся, нечисленний і фрагментований. Це чашечка від бронзового черпака-кіафа, ручка бронзового кіліка й електрове окуття дерев'яної чаші.

Зауважимо, що чашечка від кіафа (рис. 6, 27) має спеціальний паз для закріплення ручки. Це поки що єдиний відомий нам екземпляр, що складався з двох частин. У цілому металеві черпаки-кіафи відносяться до категорії античного посуду V—IV ст. до н. е., яка рідко трапляється в елітних скіфських похованнях Північного Причорномор'я (Черненко і др. 1986, с. 206—344; Ковпаненко, Бессонова, Скорый 1989, с. 102, рис. 31, 14). У зонах контактів з античними центрами кіафи у складі інвентарю скіфських поховань (причому рядових) відомі краще (Мелюкова 1975, с. 168, рис. 43, 11—12, рис. 50, 1—4).

Наявність у складі поховального інвентарю спеціального посуду для розливання та споживання вина (кіаф, кілік, дерев'яна чаша) дає підстави припускати, що в могилі, безумовно, мала бути й амфора (амфори). На користь цього свідчать два фрагменти амфор, знайдені в грабіжницькому розкопі. Так само, виходячи з наявності в камері кісток тварин, просякнутих мідними оксидами, тут був і бронзовий казан, винесений грабіжниками.

Знаряддя нечисленні. Серед залізних виробів — ніж з кістяним руків'ям із двох пластин (рис. 7, 21) і тригранне в перетині шило. Такі ножі (підтип 1 типу 2 підгрупи Б, за Б.А. Шрамком: 1983, с. 54, 78, табл. 5, 16, 18) набули значного поширення в Скіфії від V ст. до н. е. (Петренко 1967, с. 26—28).

Шила в скіфських похованнях трапляються нечасто, і в чоловічих похованнях вони іноді фіксуються в сагайдаках або горитах разом зі стрілами (Привалова, Зарайская, Привалов 1982, с. 157; Кубышев, Куприй, Ковалев 1999, с. 143; Мелюкова 1999, с. 71, 76; Скорый і ін. 1999, с. 98). Ймовірно, шило використовували для вилучення уламків древка із втулки стріли. Тож не виключено, що шило з Близнюка 2 також пов'язане з одним із сагайдаків

Вироби з каменю представлені великою пласкою плитою — абразивом з пісковика для обробки металевих виробів, уламком розтирача чи лошила і разбитою галькою. Аналогії першому знаряддю трапляються і на поселеннях, і в похованнях (Бессонова, Скорый 1986, с. 160, рис. 2, 4).

Знаряддя з кістки виготовлені з лопаток великої тварини. Використання подібних інструментів для земляних робіт фіксується вже в пам'ятках доби бронзи (Андросов 1984, с. 97—105). Останнім часом вони привертають увагу й скіфологів (Мозолевский, Полин 2005, с. 256).

Речі невідомого призначення. В поховальній камері збереглися обривки тканин з вовни та

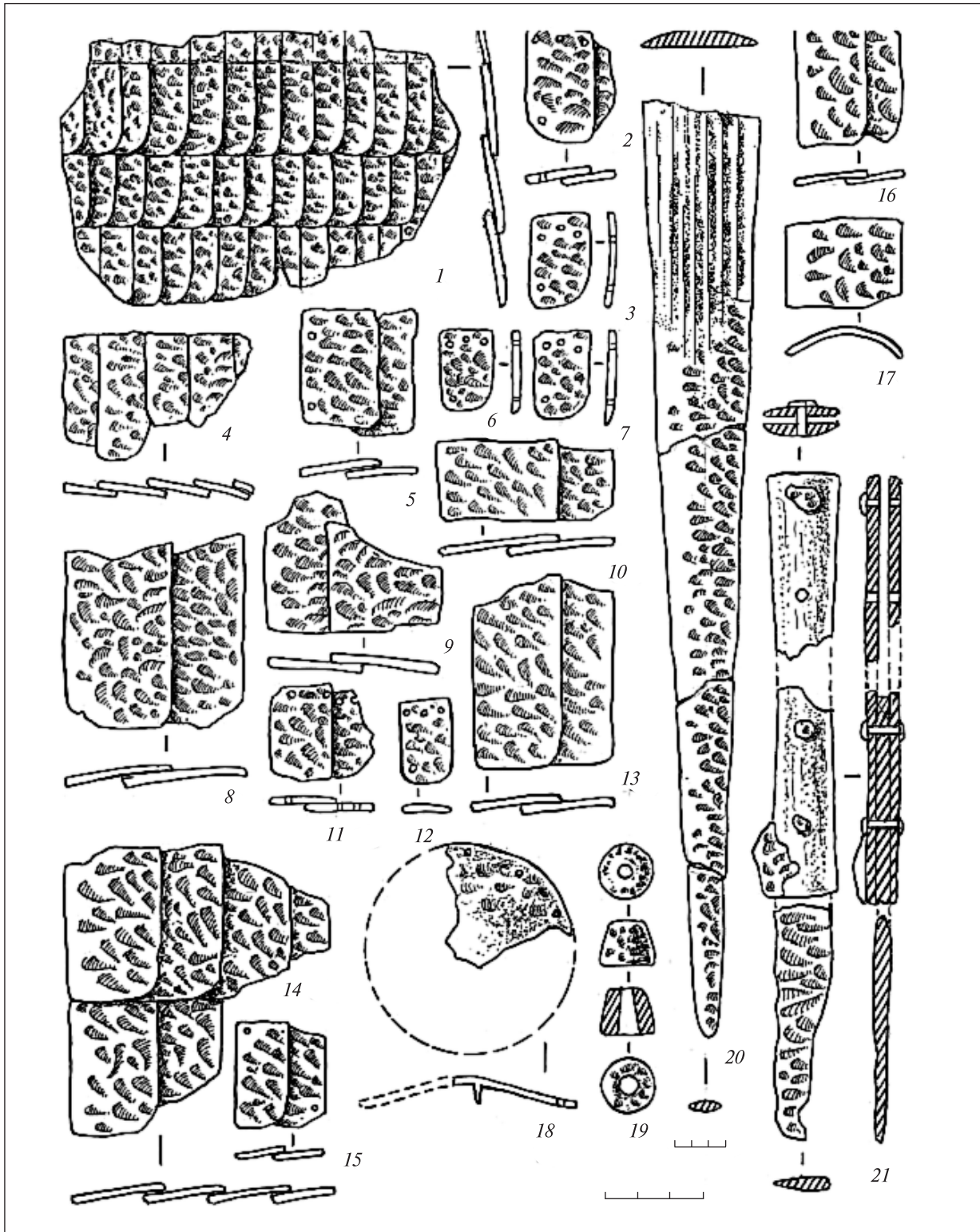

Рис. 7. Вироби з заліза: 1–17 — панцирні пластини; 18 — деталь сагайдака?; 19 — ворварка; 20 — клинок меча; 21 — ніж

середньоазійського бавовника, шматки шкіри та два уламки круглих в перетині дерев'яних брусів.

Різьблена кістка. Найефектнішою групою знахідок із могили є цілі й фрагментовані ви-

роби з кістки (95 екз.), переважно слонової. Більшість — це інкрустаційні пластини, що прикрашали дерев'яні вироби. Є також декілька кілець і предмет, схожий на шахового пішака.

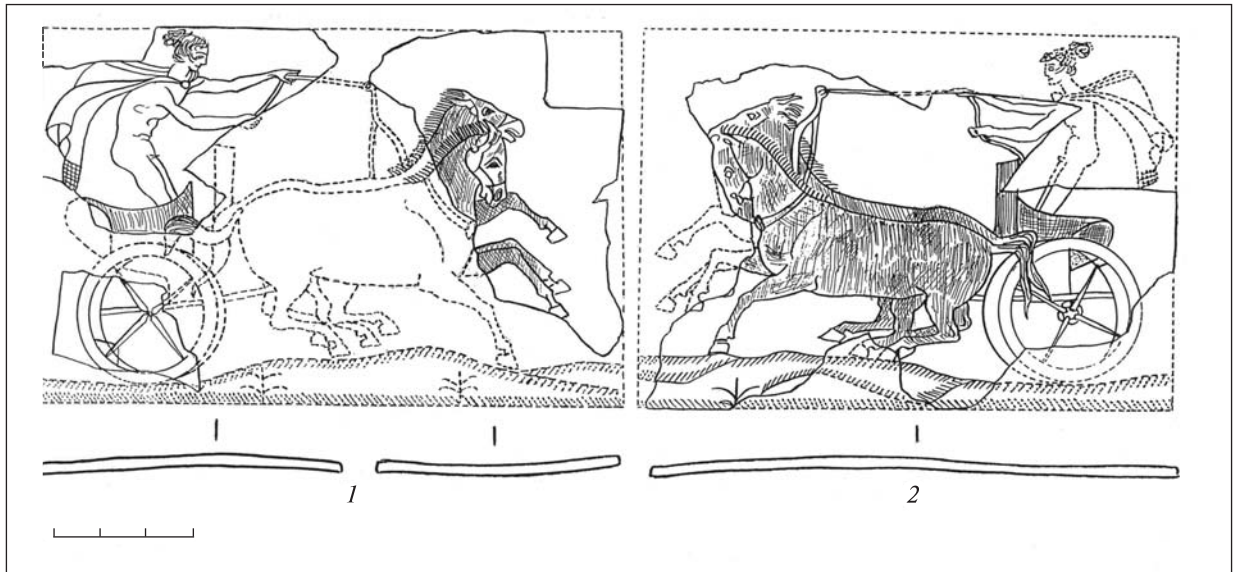

Рис. 8. Інкрустаційні пластини з зображенням колісниці

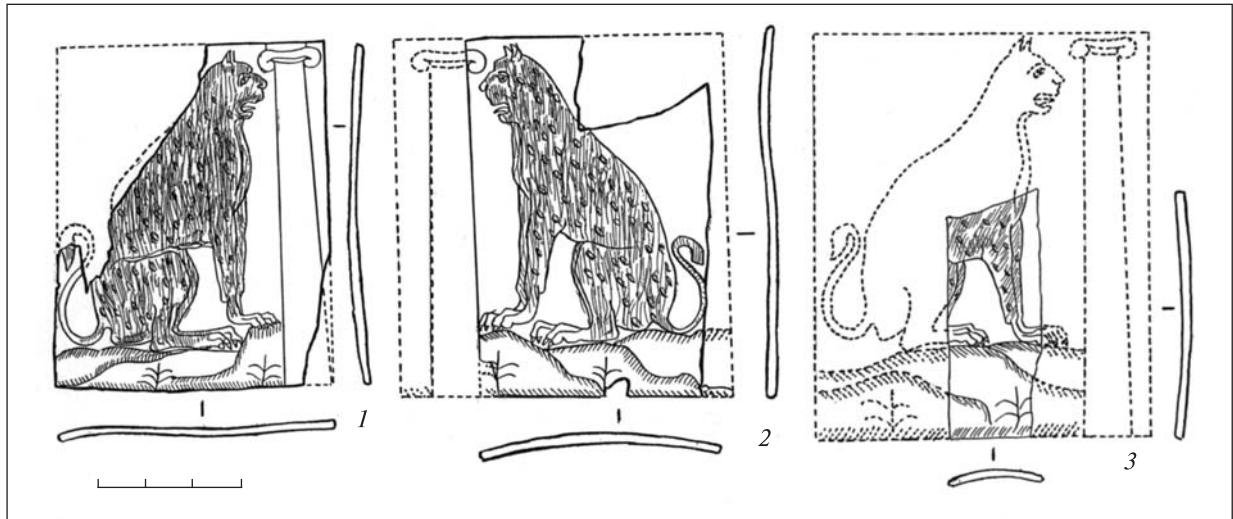

Рис. 9. Інкрустаційні пластини з зображенням гепарда

За формально-типологічними ознаками серію пластин можна поділити на дві групи — фонові (рис. 8; 9; 10, 1–2, 5–10, 12; 11, 19–22) та обрізані (рис. 10, 11; 11, 1–18, 25, 27, 28; 12, 1–28; 13, 1, 2). Пластини першої групи характеризуються наявністю на лицьовому боці гравірованих зображень — сюжетних антропоморфних, зооморфних, рослинних і геометричних орнаментів. Пластини другої групи представляють собою обрізані по контуру гравіровані антропоморфні зображення, архітектурні деталі, а також у вигляді геометричних фігур та ін.

Найцікавішими із фонових зображень на прямокутних пластинках є динамічні сцени перегонів двокінних колісниць з молодим оголеним юнаком-візником, за плечима якого роз-

вівається плащ-гімапігон (рис. 8). Певні труднощі в інтерпретації цього сюжету спричинено тим, що колісничні керують парами, а не квадригами, тобто їх неможливо пов'язати з богами, приміром, Посейдоном чи Геліосом, незмінним атрибутом яких були четвірки коней. Між тим, дані писемних та образотворчих джерел не завжди співпадають. У античному вазописі є й зображення богів, які керують парою коней (Менар 1993, с. 280, рис. 225). Загалом у грецькій міфології відомо багато богів і міфологічних сюжетів, пов'язаних з колісницями. Можна згадати Фаетона, Лаомедонта, Еномая, Діомеда, Іпполіта, Амфіарая, Главка, сина Сізіфа, Іасіона, Салмоня, Лая. З цього списку найбільшу цікавість у сенсі зіставлен-

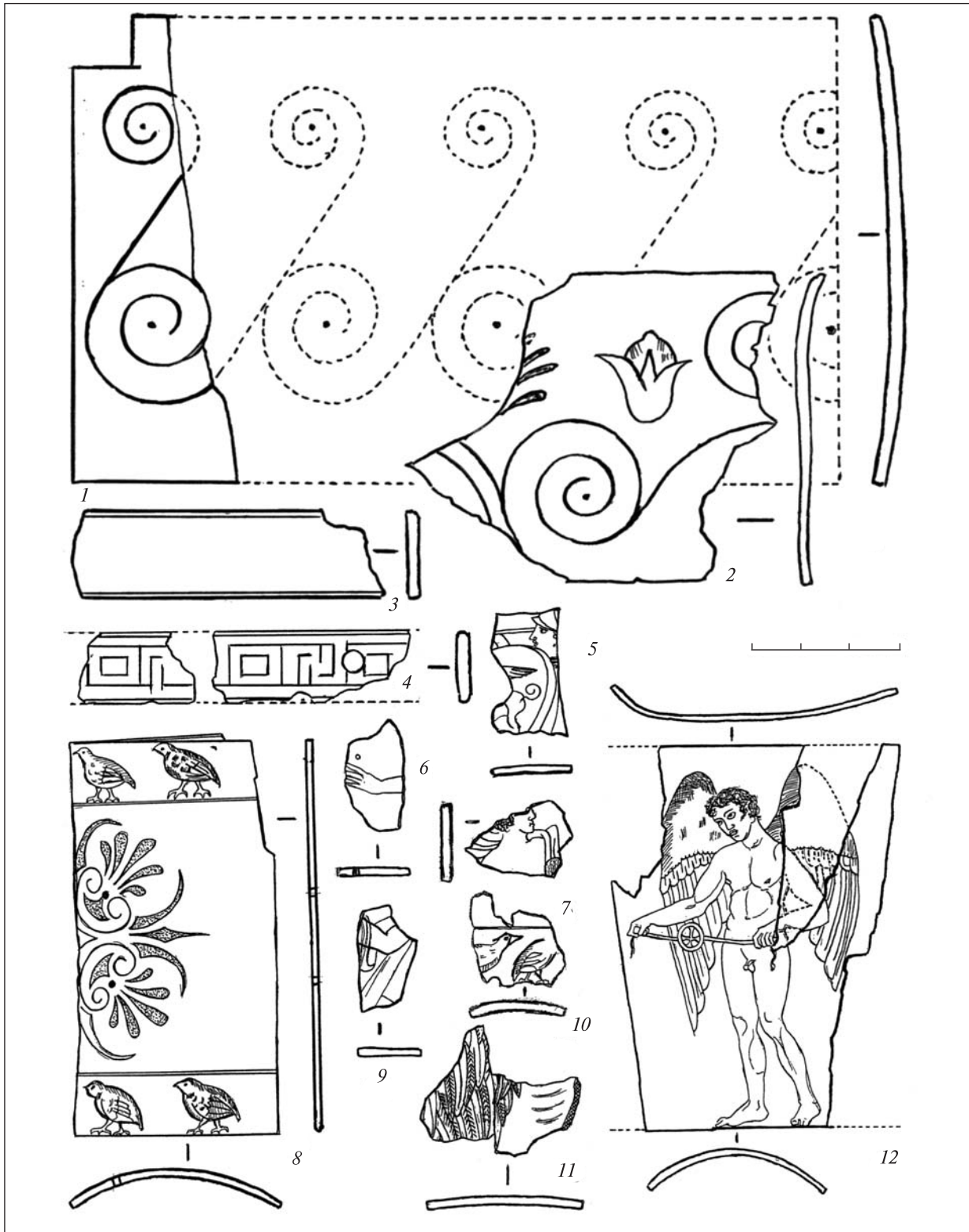

Рис. 10. Інкрустаційні гравіровані пластини та їхні фрагменти

ня із зображеннями з Близнюка 2 являє Еномай, який, згідно з міфом, гине під час перегонів на колісницях, перемога в яких надає право нареченому-претенденту Пелопсу одружитися з Гіпподамією, дочкою Еномая (Грейвс 1992,

с. 297—299; Гигин, Фаб. 84). Привертає увагу, що і в писемних джерелах є відомості про те, що Еномай та його суперник Пелопс керували не квадригами, а парою коней і без візників (Грейвс 1992, с. 297—298).

За аналогію вигравірованому на кістці зображенню колісниці, щоправда запряженої четвіркою коней, можна навести відому пластину — деталь оформлення саркофага з кургану Куль-Оба, що ілюструє міф про синів Леди — Кастора та Поллукса, які викрали дочок царя Левкіппа. Юнак-візник також зображений оголеним, його плащ розвівається за спиною (Передольская 1945, с. 75, табл. IV). До речі, зображення юнака, який керує парокінною колісницею, представлене на золотій каблучці, знайденій у кургані 24 другої половини V ст. до н. е. в уроч. Перещепине поблизу Більського городища (Кулатова, Супруненко 2009, с. 244—246, рис. 16).

Вражає витончене зображення на трапезі-подібній пластині молодого оголеного крилатого чоловіка, який тримає в руках пасок-теній з пряжкою у вигляді колеса з чотирма спицями (рис. 10, 12; фото 1). Його доцільно персоніфікувати з Еротом, який, як і інші боги кохання грецького пантеону — Гіммер, Поф (Пот), Антиерот, починаючи з V ст. до н. е., антропоморфізується. Їх почали зображувати в образі молодих фізично досконалих людей, а наприкінці елліністичного періоду вони постають як крилаті хлопчачки з луком (Менар 1993, с. 213; Петискус 2000, с. 102). Одним із атрибутів Ерота є предмет у вигляді колеса на паску-тенії (Петискус 2000, с. 136), аналогічний зображеному на пластині з Близнюка 2. Ймовірно, пасок з таким колесом в античній міфології мав жорстку семантичну прив'язку. В Іліаді згадується, що Афродіта володіла чарівним паском, що збуджував чоловіче бажання (Гомер. Илиада, XIV, 209—216). Пізніше, в римський час, цей пасок отримав назву цестуса.

Аналогією гравірованому зображенню Ерота на кістці може слугувати пластина зі слонової кістки, що прикрашала покришку дерев'яної скриньки зі знатного синдського поховання в кургані 6 групи Семибратніх на Кубані (ОАК 1878, с. XII; Сокольский 1971, с. 97, рис. 27), що відноситься до першого десятиліття IV ст. до н. е. (Власова 2001, с. 131). На ній зображено Афродіту й Ерота, а з обох сторін від них — колони з іонійськими капітелями.

Витонченим гравіруванням вирізняється й уламок центральної частини пластини з зображенням чоловіка в плащі-гімапїгоні, який сидить на якомусь підвищенні у вільній позі (рис. 11, 19). Така поза доволі розповсюджена в іконографії багатьох народів світу як символ панування. Л. Акімова називає цю позу для зображень Діоніса «жертвовною» (Акімова 2007, с. 155). На барельєфі фронтона Пар-

фенона в такій позі подані практично всі чоловічі божества еллінського пантеону (Петискус 2000, с. 22—23).

У колі фонових зображень заслуговують на увагу фрагментовані прямокутні пластини з котячими хижачками — три з гепардами (рис. 9; фото 2) і одна з левом (рис. 11, 21). Гепард зображений у спокійній позі. Він сидить поряд із колоною з іонійськими капітелями. Мистецтвознавцями простежені деякі риси динаміки семантики та стилістики зображення хижаків родини котячих у грецькому мистецтві. В VI ст. до н. е. «пантеру» зображували з вишкіреною мордою і в агресивній позі. До IV ст. до н. е. було вироблено новий стиль, що передавав, як і на пластинах з Близнюка 2, спокійну позу тварини з «добродушною» мордою, інколи з висунутим язиком (Цветаева 1977, с. 195—196).

Серед обрізаних зображень найвиразніші чотири. Одне — напівоголений чоловік, який біжить, тримаючи в правій руці довгий жезл-кадуцей. Він одягнений в плащ-гімапїгон і капелюх-петас, на ногах крилаті сандалії-ендроміди (рис. 11, 28). Наявність трьох згаданих предметів одягу та кадуцея дозволяють впевнено ідентифікувати це зображення з богом Гермесом (Грейвс 1992, с. 4; Менар 1993, с. 22). Відомо, що однією з його функцій було супроводження душ померлих до Аїду (Грейвс 1992, с. 46). Як божество, яке пов'язує світ живих і світ мертвих, Гермес зображений в Одисеї (Гомер. Одиссея, 24, 1—5). Ця його функція психопомпа особливо важлива. Греки не вважали Гермеса богом мертвих, але були впевнені, що душі щойно померлих людей забирає саме він (Еліаде 2002, с. 254). Гермес пов'язував, таким чином, усі три рівні універсума та в усіх напрямках. Він не тільки супроводжував душі померлих до Аїду, але і виводив їх звідти. Приміром, Гермес виступає посланцем Зевса, який повинен повернути Персефону, полонянку Гадеса (Аїда), в світ живих (Античные гимны 1988, с. 107; Грейвс 1992, с. 65). За часів еллінізму Гермес став покровителем утаємниченого, оккультного знання (Еліаде 2002, с. 254).

Друге зображення — танцівниця, вдягнена в пеплос з клапаном-диплодіоном. У правій руці жінка тримає ногу копитної тварини. Частина пластини, на якій мала бути вирізана ліва рука, втрачена (рис. 11, 27). Поза, одяг і атрибути цієї фігури дозволяють ототожнити її з менадою, супутницею Діоніса. Близькі зображення менад на золотих пластинах-аплікаціях жіночих головних уборів знайдені

Рис. 11. Інкрустаційні гравіровані пластини та їхні фрагменти

в похованнях скіфської та синдської аристократії IV — початку III ст. до н. е. (ОАК 1871, с. 12; Артамонов 1966, с. 68; Рябова 1979, с. 48—50, рис. 1, 1, 4, 5; Мозолевский 1980, с. 133, рис. 68, 11; Бессонова 1983, с. 75, рис. 6, 1—4; Кубышев 1985; Бабенко 2005, фото 11, с. 250, рис. 17, 1—4).

На третій обрізаній пластині представлено вусатого й бородатого одягненого в плащ-хламіду чоловіка, який стоїть у вільній позі (рис. 11, 18). З огляду на те, що чоловік має вигляд старшого за інших богів, зображених на інкрустаційних пластинках з кургану Близнюк 2, можна припустити, що це Зевс, якого в

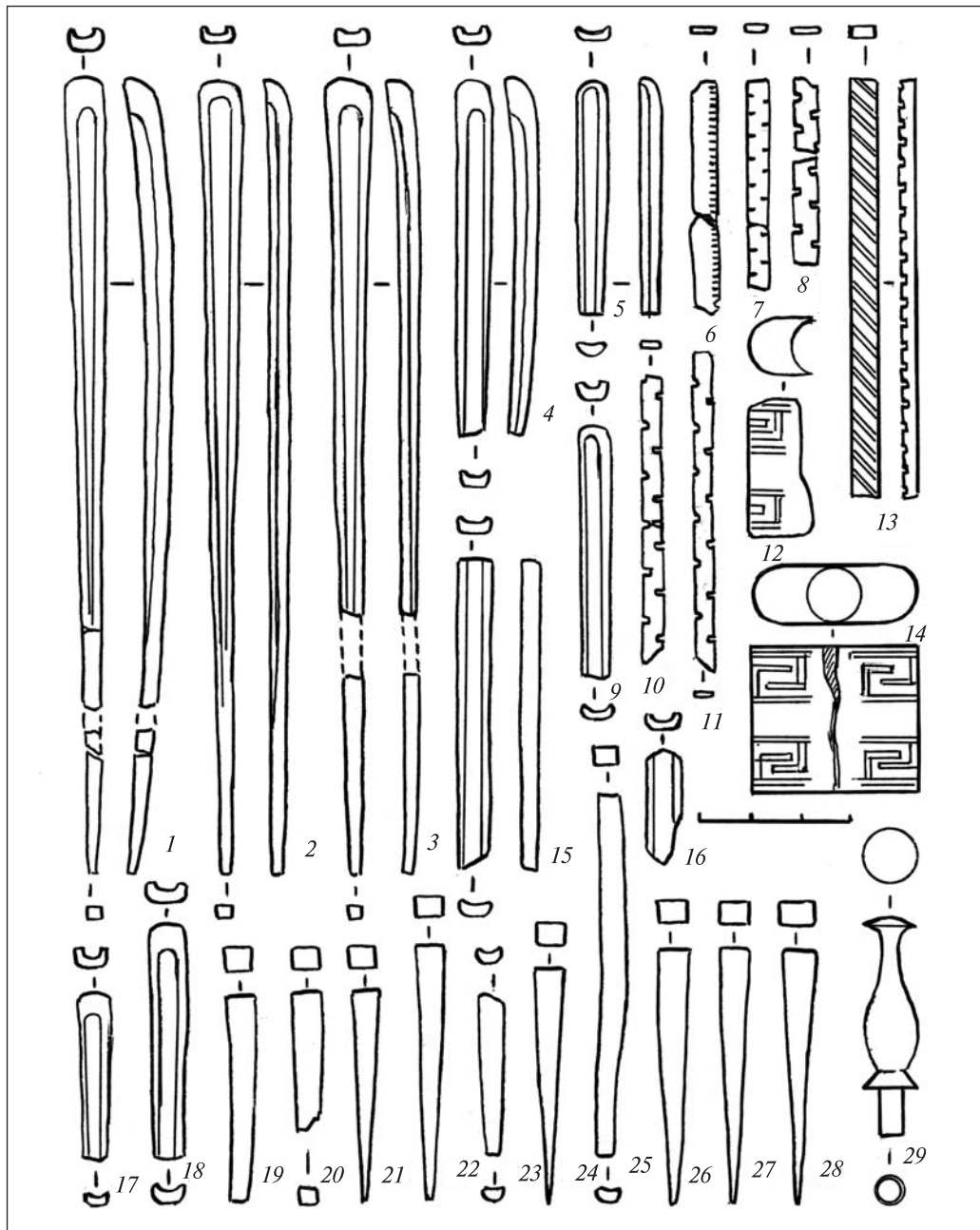

Рис. 12. Вироби з кістки: 1–11, 13, 15–28 — інкрустаційні вставки та смужки; 12, 14 — деталі виробу з гравірованим візерунком та його реконструкція; 29 — виріб у вигляді шахового пішака

античному мистецтві обов'язково зображували з бородою.

Виразне зображення чоловіка (рис. 11, 25), одягненого в підперезаний короткий хітон і шолом «фракійського» типу (див.: Горелік 1983, с. 19, рис. 7, 1–3). Він грає на інструменті на зразок флейти, на лікті висить круглий щит. Можливо, це зображення бога Ареса. В античній іконографії Ареса атрибутували за щитом, списом, маслиною гілкою, вовком і дятлом (Менар 1993, с. 191). Ще одним обов'язковим атрибутом був шолом. Ці речі на зображеннях Ареса часто варіювали. Він був малошанова-

ним богом грецького пантеону (Грейвс 1992, с. 52; Менар 1993, с. 191; Русяева 2005, с. 424, 427), але у варварському, зокрема скіфському, середовищі ставлення до нього було іншим (Бессонова 1983, с. 45–50). Як відомо, Геродот згадує Ареса серед найшанованіших скіфами богів і докладно описує присвячений йому обряд офірування (Геродот, IV, 59, 62).

У серії фонових та обрізаних пластин є також зображення інших богів і персонажів античної міфології (рис. 10, 5–7, 9, 12; 11, 23, 24, 26), але вони надто фрагментовані, аби їх ідентифікувати.

Антропоморфні та зооморфні зображення з Близнюка 2 не мають аналогій на гравірованій кістці з Північного Причорномор'я. Вони унікальні, хоча подібні за технікою та рівнем майстерності виконання виробу відомі в пам'ятках Європейського та Азійського Боспору.

В колі пластин фонові групи є вузькі смужки: без орнаменту чи з гравірованим геометричним візерунком у вигляді меандра, а також з прямокутними випилами по боках (рис. 10, 3–4; 12, 6, 10, 11, 13). Вони мають надійні аналогії серед решток античних шкатулок, які трапляються в скіфських курганах від V ст. до н. е. (Малий Чортотлик: Мозолевський 1987, с. 71, рис. 6, 33–36), але переважно відомі з курганів скіфської еліти IV ст. до н. е., приміром, Бердянський курган, Кам'янська Близниця, курган 3 групи Трибратні кургани та ін. (Бокий 1977, с. 202, рис. 2, 13, 15; Андросов, Мухопад 1987, с. 65, рис. 5, 2, с. 70; Бессонова і др. 2008, с. 109).

На нашу думку, прикрасами бічних стінок або покришок шкатулок були і вже згадані гравіровані антропоморфні і зооморфні зображення на плоских прямокутних пластинах. Подібна, надійно документована як інкрустація шкатулки прямокутна пластина зі слонові кістки, на якій вигравіровано Афродіту й Ерота між двома іонійськими колонами, походить з кургану 6 групи Семибратніх, датованого IV ст. до н. е. (Сокольский 1971, с. 97, рис. 27).

Два кільця великого діаметру (13,3 і 22,0 см) зі слонові кістки і виріб у вигляді шахового пішака (рис. 12, 29; 13, 4, 8), ймовірно, були деталями туалетної посудини-піксіди. Такий посуд широко представлений в старожитностях Боспору (Сокольский 1971, табл. XXVI, 9; XXVIII, 2).

Серед групи обрізаних прикрас є пластини трикутної та ромбічної форми і у вигляді серця (рис. 11, 1–14; 12, 1–5, 9, 15–28), добре відомі як вставки, якими декорували саркофаги боспорського виробництва з поховань еллінської та варварської знаті IV ст. до н. е. (Иванова 1955, с. 428, рис. 25, 26; Сокольский 1969, с. 31, 33, 39; Фиалко 1987, рис. 5, 9, 12). Вважаємо, що прикрасами саркофага були і всі інші обрізані, переважно антропоморфні, зображення з Близнюка 2. В усякому разі пластини різного ступеню збереженості з антропоморфними зображеннями, також обрізані по контуру, за документовані серед залишків дерев'яних саркофагів у Куль-Обі (Передольская 1945, с. 74), Огузі (Фиалко 1987, с. 135, рис. 5, 1–3) і особливо в склепі Великої Близниці з останками знатного синдського воїна останніх десятиліть

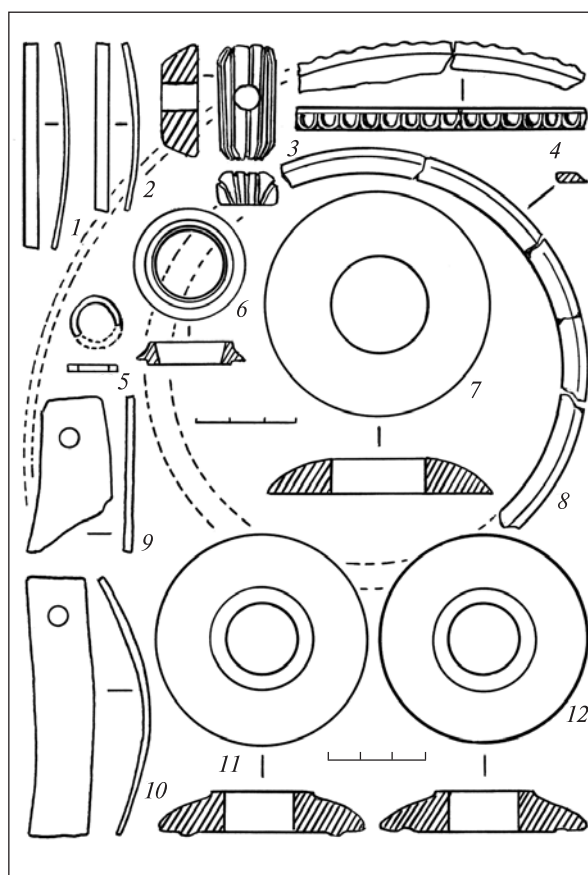

Рис. 13. Вироби з кістки: 1, 2, 9, 10 — інкрустаційні смужки; 3 — застібка сагайдака; 4, 8 — кільця від піксіди; 5–7, 11, 12 — кільця

IV ст. до н. е., де вони найчисленніші (Иванова 1955, с. 428, рис. 25, 26; Сокольский 1969, с. 39, табл. 21).

Наявність у кургані Близнюк 2, найранішій і найпівнічнішій поховальній пам'ятці скіфської еліти в степовому Північному Причорномор'ї, залишків грецького саркофага у вигляді чудово виконаних кістяних інкрустацій переконливо свідчить, що інтенсивна еллінізація скіфської верхівки розпочалася значно раніше, ніж вважалося досі, в усякому разі від кінця V ст. до н. е. Водночас озброєння і антропологічне визначення вказують на те, що знатний скіф був, у першу чергу, воїном, вершником, імовірно з тих скіфських правителів, котрим подобалося і звучання еллінського музичного інструмента, й іржання бойового коня. За висновком І.Д. Потехіної, це був фізично дужий чоловік і впродовж тривалого часу міг носити важке озброєння і металевий захисний обладунок. Вік небіжчика — 25–30 років — не виключає, що він помер наглою смертю.

На закінчення зауважимо, що дата спорудження кургану (не пізніше кінця V ст. до н. е.),

поховальний інвентар, розміри насипу та могили надають підстави розглядати Близнюк 2 як один з наймасштабніших після Солохи (первинне поховання) скіфських аристократичних курганів того століття.

Проте Близнюк 2 за деякими ознаками є доволі незвичним на тлі інших курганів скіфської аристократії. Саме місце його локалізації в південній частині Дніпровського Надпоріжжя — значно північніше від області, де, за припущеннями, знаходився Геррос і були сконцентровані могили скіфських царів V—IV ст. до н. е., потребує пояснень. Скіфський владика, похований тут, був, найпевніше, басилевсом частини Степової Скіфії, на землях якої він і знайшов останній притулок. Імовірно, тією частиною Скіфії був район, що простягався на південь від сучасного Дніпропетровська, паралельно до Дніпра, вздовж порогів. Скіфські поховання більшої частини цього району, особливо північної, демонструють для V—IV ст. до н. е. безперечну єдність за деякими рисами поховального обряду, в першу чергу, за типом могил — підбої або бездромосні катакомби (Андросов 1985, с. 125), що вказує на доволі тривале перебування тут якоїсь локальної групи скіфів.

Можливо, ця група кочовиків контролювала один з важливих відтинків водного шляху, яким здійснювалися торговельні зв'язки еллінів з населенням Лісостепу. Йдеться про найскладніші для судноплавства місця в районі дніпровських порогів. Про контроль степовими номадами торговельних шляхів, що вели з античних центрів до лісостепової зони, писали неодноразово, найдокладніше В.Ю. Мурзін (напр.: Мурзін 1998). Безумовно, цей чинник сприяв збагаченню скіфської верхівки і посилював сприйняття знаттю різних проявів еллінської культури. Матеріали Близнюка 2 суттєво доповнюють докази на користь цього.

В античній археології та скіфознавстві вважається, що греко-варварська торгівля здійснювалася і сухоходом, і головними річками Північного Причорномор'я, що плинуть в меридіональному напрямку, зокрема Дніпром (Брашинский 1984, с. 178; Мурзін 1986, с. 7; 1998, с. 43). На думку В.Ю. Мурзіна, центром уваги скіфів, які прагнули встановити контроль над дніпровським торговельним шляхом, було Нижнє Подніпров'я і особливо пороги (Мурзін 1986, с. 184; 1998, с. 43). Стосовно Дніпровського Надпоріжжя з автором важко не погодитись. Особливості Дніпра полягали в тому, що до будівництва Дніпрогеса і створення штучних водойм контроль за судноплавством по ньому був доцільний, насам-

перед, у крайніх точках порожистої частини річки, тобто на початку (Кодацький) та наприкінці (Вільний) порогів. Пороги були розташовані між сучасними пунктами Старі Кодаки та Лоцманська Кам'янка, поблизу якої і знаходився Близнюк 2. З цього погляду показовими є свідчення щодо створення запорізькими козаками в XVII—XVIII ст. саме тут спеціальних служб, які виконували митні, охоронні та лоцманські функції (Макаревский 2000, с. 179—180, 272).

Слід зауважити, що ця ділянка Надпоріжжя була центром контролю над Нижнім Подніпров'ям і пов'язаними з ним суходольними та водними шляхами впродовж декількох тисячоліть, про що свідчить незвично щільна на тлі інших районів Подніпров'я концентрація пам'яток. Тут, на порожистих островах і по обох берегах Дніпра, є стоянки мезо-неолітичної доби, поселення і могильники бронзового віку, раннього середньовіччя та Київської Русі (Сміленко 1969; 1975; 1984; Ковалева 1980; 1981; Яворницький 1989; Бінкевич, Камеко 2008 та ін.). На особливу увагу заслуговує наявність тут і укріплених пунктів, як черняхівське городище Башмачка (Сміленко 1975, с. 51—57), що за 25 км від початку порогів. На думку Б.О. Рибаківа, ті, в чийх руках була ця фортеця, володіли й усією територією торгівлі слов'янського Середнього Подніпров'я з римським Причорномор'ям (Рыбаков 1982, с. 44).

Видається, що умови торговельного сполучення Дніпром у ранньому залізному віці суттєво не різнилися від тих, що фіксуються за документами XVIII ст. Судна могли здолати пороги тільки навесні. Ті ж, що рухалися влітку й восени, розвантажувалися перед порогами, товари везли сухоходом 70 верст і в Олександрівській фортеці (м. Запоріжжя) вантажили на інші судна. Товари доправляли вверх за течією кожної пори року. Шлях сухоходом пролягав правобережним Надпоріжжям через Башмачку на північ через р. Сура повз могили Близнюки до Кодацьких порогів (Яворницький 1989, с. 28; Бінкевич, Камеко 2008, с. 14). Викладене в цілому відповідає свідченням античних авторів, які стверджували, що греки були знайомі тільки з гирлом та пониззям головних річок північно-причорноморського басейну. Зокрема, Дніпро їм був відомий до порогів. Серед чинників такого незнання античними авторами названо небажання кочовиків спілкуватися з іншими народами, котрим вони перешкоджали доступ у свої землі річкою (Брашинский 1984, с. 178), або, іншими словами, їхнє прагнення зайняти статус посередників у торговельних і політичних сто-

сунках населення античних міст з віддаленішими племенами варварського світу.

Таким чином, очевидно, що Близнюк 2 дійсно був розташований на перехресті річкових та суходольних шляхів, які в скіфській час пов'язували значні території північного Степу та Лісостепу з грецькими полісами. Ймовірно, не випадково для будівництва кургану, в якому поховали господаря Надпорижжя кінця V ст. до н. е., обрали ділянку плато, звідкіля відкривається долина Дніпра на десятки кілометрів, на що зауважували ще катеринославські краєзнавці XIX ст. (Кашенко 1887, с. 52—53).

Масштаби кургану Близнюк 2, наведені Геродотом свідочать зі скіфської династичної

історії, а також аналіз поглядів щодо зіставлення місць поховання скіфських царів V ст. до н. е. з конкретними елітними курганами Європейської Скіфії дозволяють запропонувати версію про захоронення в цьому кургані Оріка (Скорый, Ромашко 2009; Ромашко, Скорый 2009, с. 100—109) — молодшого сина царя Аріапіфа, народженого від шлюбу батька зі скіф'янкою Опойєю. На нашу думку, Орік, на відміну від Октамасада, середнього сина Аріапіфа, який убив старшого зведеного брата — еллінофіла Скіла, не був верховним царем, а лише правителем однієї з частин Скіфії, яка охоплювала північну територію Дніпровського правобережного Надпорижжя.

Акимова Л. Искусство Древней Греции. Классика. — СПб., 2007.

Андросов А.В. Об одной из категорий орудий труда эпохи бронзы // Проблемы археологии Поднепровья. — Днепропетровск, 1984. — С. 97—105.

Андросов А.В. Надпорожская группа памятников Степной Скифии // Проблемы археологии Поднепровья. — Днепропетровск, 1985. — С. 120—127.

Андросов А.В., Мухомад С.Е. Скифский аристократический курган «Каменская Близница» // Памятники бронзового и раннего железного веков Поднепровья. — Днепропетровск, 1987. — С. 54—74.

Античные гимны. — М., 1988.

Артамонов М.И. Сокровища скифских курганов. — Прага; Л., 1966.

Бабенко Л.И. Песочинский курганный могильник скифского времени. — Харьков, 2005.

Бандуровский А.В., Буйнов Ю.В., Дегтярь А.К. Новые исследования курганов скифского времени в окрестностях г. Люботина // Люботинское городище. — Харьков, 1998. — С. 143—182.

Бессонова С.С. Религиозные представления скифов. — К., 1983.

Бессонова С.С., Быковская Н.В., Детерлинг Й., Ломтадзе Г.А., Лопенц А., Кройц П.А., Трейстер М.Ю. Трехбратние курганы. Курганный комплекс второй половины IV—III вв. до н. э. в Восточном Крыму. — Симферополь; Бонн, 2008.

Бессонова С.С., Скорый С.А. Погребение скифского воина из Акташского могильника в Восточном Крыму // СА. — 1986. — № 4. — С. 158—170.

Бінкевич В.В., Камеко В.Ф. «...Град ім'ям Пересічень». Краєзнавчі нариси про пам'ятки Надпорижжя. — Дніпропетровськ, 2008.

Битковский О.В., Полин С.В. Скифский курган у с. Богдановка на Херсонщине (к проблеме хронологии памятников V—IV вв. до н. э.) // Скифы Северного Причерноморья. — К., 1987. — С. 74—85.

Бокий Н.М. Скифские курганы в бассейне р. Большая Высь на Кировоградщине // Скифы и сарматы. — К., 1977. — С. 200—207.

Брашинский И.Б. Торговля // Античные государства Северного Причерноморья. — М., 1984. — С. 174—197 (серия Археология СССР).

Булахов В.Л., Пономаренко А.Л. Определение видов птиц и млекопитающих, изображенных на костяных инкрустационных пластинах из кургана V в. до н. э. Близнец-2 // Ромашко, Скорый 2009. — С. 146—150.

Власова Е.В. Семібратні кургани // Боспорський феномен: колонізація регіону, формування полісів, об'єднання держави. Мат-ли Міжнарод. науц. конф. — СПб., 2001. — Ч. 2. — С. 127—132.

Галанина Л.К. Келермесские курганы. — М., 1997.

Геродот. История (перевод Г.А. Стратановского). — Л., 1972.

Гигин. Мифы. — СПб., 2000.

Гомер. Илиада. — Л., 1990.

Гомер. Одиссея. — М., 1986.

Горелік М.В. Про «фракійські» шоломи // Археологія. — 1983. — 44. — С. 14—29.

Гребенников Ю.С. Киммерийцы и скифы Степного Побужья (IX—III вв. до н. э.). — Николаев, 2008.

Грейвс Р. Мифы Древней Греции. — М., 1992.

- Элиаде М.* История веры и религиозных идей. В 3-х тт. — Т. 1. От каменного века до Элевсинских мистерий. — М., 2002.
- Евдокимов Г.Л., Фридман М.И.* Скифские курганы у с. Первомаевка на Херсонщине // Скифы Северного Причерноморья. — К., 1987. — С. 85—115.
- Журавлев О.П.* Остеологические материалы из кургана Близначь-2 // Ромашко, Скорый 2009. — С. 127—145.
- Иванова А.П.* Художественные изделия из кости // Античные города Северного Причерноморья. Очерки истории и культуры. I. — М.; Л., 1955. — С. 403—436.
- Ильинская В.А.* Скифы Днепровского Лесостепного Левобережья (курганы Посулья). — К., 1968.
- Ильинская В.А., Мозолевский Б.Н., Тереножкин А.И.* Курганы VI в. до н. э. у с. Матусов // Скифия и Кавказ. — К., 1980. — С. 31—63.
- Канторович А.Р., Эрлих В.Р.* Бронзолитнейное искусство из курганов Адыгеи. — М., 2006.
- Кашенко А.* Предание о курганах «Близначь» // Екатеринославский юбилейный листок. — 21 апреля 1887 г. — С. 52—53.
- Ковалев Н.В., Полин С.В.* Скифские курганы у с. Корнеевка Запорожской области // Курганы Степной Скифии. — К., 1992. — С. 33—53.
- Ковалева И.Ф.* Очерки древнейшей истории племен степной Украины (по материалам Днепрогэсовской экспедиции НКПроса УССР 1927—1932 гг.): Учебное пособие. — Днепропетровск, 1980.
- Ковалева И.Ф.* Методические указания по изучению курса исторического краеведения. — Днепропетровск, 1981.
- Ковалева И.Ф., Мухопад С.Е.* Скифские памятники Орельско-Самарского междуречья // Курганные древности Степного Поднепровья III—I тыс. до н. э. — Днепропетровск, 1979. — С. 112—123.
- Ковпаненко Г.Т.* Племена скифського часу на Ворсклі. — К., 1967.
- Ковпаненко Г.Т., Бессонова С.С., Скорый С.А.* Памятники скифської епохи Днепровського Лесостепного Правобережжя (Кієво-Черкаський регіон). — К., 1989.
- Косарев М.Ф.* Основы языческого миропонимания. — М., 2008.
- Крупа Т.Н.* Исследование археологической органики из скифского кургана Близначь-2 // Ромашко, Скорый 2009. — С. 151—156.
- Кубышев А.И.* Скифский могильник у с. Водославка // АО 1983. — М., 1985. — С. 301—302.
- Кубышев А.И., Курпий С.А., Ковалев Н.В.* Скифский курган у с. Каиры // Проблемы скифо-сарматской археологии Северного Причерноморья. — Запорожье, 1999. — С. 142—143.
- Кулатова Г.М., Супруненко О.Б.* Курган в урочище Перещепине поблизу Більського городища // Епоха раннього заліза. — К.; Полтава, 2009. — С. 222—249.
- Макаревський Ф.* Матеріали для історико-статистического описання Катеринославської єпархії. Церкви і приходи прошедшего XVIII столетия. — Днепропетровск, 2000.
- Манцевич А.П.* Бронзовые котлы в собрании Государственного Эрмитажа // Исследования по археологии СССР. — Л., 1961. — С. 145—150.
- Манцевич А.П.* Курган Солоха. — Л., 1987.
- Мелюкова А.И.* Вооружение скифов. — М., 1964 (САИ. — Вып. Д1—4).
- Мелюкова А.И.* Поселение и могильник скифского времени у с. Николаевка. — М., 1975.
- Мелюкова А.И.* Скифские курганы возле Солохи (раскопки 1961—1962 гг.) // Евразийские древности. 100 лет Б.Н. Гракову: архивные материалы, публикации, статьи. — М., 1999. — С. 60—97.
- Менар Р.* Мифы в искусстве старом и новом. — СПб., 1993.
- Могилев О.Д.* Спорядження коня скифської доби у Лісостепу Східної Європи. — К.; Кам'янець-Подільський, 2008.
- Мозолевский Б.Н.* Скифские курганы в окрестностях г. Орджоникидзе на Днепропетровщине (раскопки 1972—1975 гг.) // Скифия и Кавказ. — К., 1980. — С. 70—154.
- Мозолевский Б.Н.* К вопросу о скифском Герросе // СА. — 1986. — № 2. — С. 70—83.
- Мозолевский Б.Н.* Малый Чертомлык // Скифы Северного Причерноморья. — К., 1987. — С. 63—74.
- Мозолевский Б.Н., Полин С.В.* Курганы скифского Герроса IV в. до н. э. (Бабина, Водяна и Соболева могилы). — К., 2005.
- Мурзін В.Ю.* Про утворення Північнопричорноморської Скіфії // Археологія. — 1986. — 55. — С. 1—10.
- Мурзін В.Ю.* Утворення Північнопричорноморської Скіфії // Давня історія України. — К., 1998. — Т. 2. — С. 40—43.
- Мухопад С.Е.* Новые материалы скифского времени из Приорелья // Степное Поднепровье в бронзовом и раннем железном веках. — Днепропетровск, 1981. — С. 88—93.
- Неверов О.Я.* Металлические перстни эпохи архаики, классики и эллинизма из Северного Причерноморья (опыт классификации) // Античная торевтика. — Л., 1986. — С. 17—27.
- ОАК за 1869 г.* — СПб., 1871.

- ОАК за 1875 г. — СПб., 1878.
- Ольховский В.С. Погребально-поминальная обрядность населения Степной Скифии (VII—III вв. до н. э.). — М., 1991.
- Онайко Н.А. Античный импорт в Приднепровье и Побужье в VII—V вв. до н. э. — М., 1966 (САИ. — Вып. Д1—27).
- Передольская А.А. Слоновая кость из кургана Куль-Оба // Государственный Эрмитаж. Труды отдела истории искусства и культуры античного мира. — Л., 1945. — Т. I. — С. 69—83.
- Петренко В.Г. Правобережье Среднего Приднепровья в V—III вв. до н. э. — М., 1967 (САИ. — Вып. Д1—4).
- Петискус А.Г. Боги и легенды Олимпа: энциклопедический путеводитель по мифологии древних греков и римлян. — М., 2000.
- Полин С.В., Кубышев А.И. Скифские курганы Утлюкского междуречья (в Северо-Западном Приазовье). — К., 1997.
- Потехина И.Д. Антропологические исследования скелетов из кургана Близнац-2 // Ромашко, Скорый 2009. — С. 119—126.
- Потехина И.Д. Скелети зі скіфського поховання в кургані Близнак-2 // Археологічні дослідження в Україні 2006—2007 рр. — К., 2009а. — С. 279—281.
- Привалова О.Я., Зарайская Н.П., Привалов А.И. Двугорбая могила // Древности Степной Скифии. — К., 1982. — С. 148—178.
- Рыбаков Б.А. Киевская Русь и русские княжества XII—XIII вв. — М., 1982.
- Ромашко В.А. Раскопки скифского аристократического кургана Близнац-2 в г. Днепропетровск (предварительное сообщение) // Эпоха раннего железа. — К.; Полтава, 2009. — С. 339—350.
- Ромашко В.А., Скорый С.А. Близнац-2: скифский аристократический курган в Днепровском правобережном Надпорожье. — Днепропетровск, 2009.
- Ромашко В.А., Скорый С.А. Резная кость из скифского кургана Близнац-2 // Боспорский феномен. Искусство на периферии античного мира. Мат-лы Междунар. научной конф. — СПб., 2009а. — С. 38—45.
- Русяева А.С. Религия понтийских эллинов в античную эпоху. — К., 2005.
- Рябова В.А. Женское погребение из кургана Денисова могила // Памятники древних культур Северного Причерноморья. — К., 1979. — С. 47—51.
- Сергеева М.С. Древки стрел из кургана Близнац-2 // Ромашко, Скорый 2009. — С. 157—158.
- Сидоренко Г.О. Скифский курган на р. Удай // Археологія. — 1964. — XVI. — С. 191—194.
- Силантьева Л.Ф. Некрополь Нимфея // МИА. — 1959. — 69. — С. 5—107.
- Синицын М.В. Некоторые собственно скифские элементы в культуре Геродотовой Скифии // ЗОАО. — 1967. — Т. 2. — С. 37—59.
- Скорый С.А. Курган Переп'ятиха. — К., 1990.
- Скорый С.А. Стеблев: скифский могильник в Поросье. — К., 1997.
- Скорый С.А. Ранние скифы в Добрудже: историография проблемы и археологические реалии // Древности скифской эпохи. — М., 2006. — С. 140—171.
- Скорый С.А., Ромашко В.А. Об одном из аспектов скифской династической истории // Старожитності степового Причорномор'я і Криму. — Запоріжжя, 2009. — XV. — С. 173—178.
- Скорый С.А., Хохоровські Я., Григор'єв В.П., Ридзевські Я. Центральна могила Великого Рижанівського кургану // Археологія. — 1999. — № 1. — С. 94—105.
- Сміленко А.Т. Осіле населення степового Подніпров'я в ранне середньовіччя // Археологія. — 1969. — 22. — С. 161—179.
- Сміленко А.Т. Слов'яни та їх сусіди в степовому Подніпров'ї (II—XIII ст.). — К., 1975.
- Смиленко А.Т. Особенности памятников черняховской культуры Степного Поднепровья // КСИА. — 1984. — 178. — С. 69—73.
- Сокольский Н.И. Античные деревянные саркофаги Северного Причерноморья. — М., 1969 (САИ. — Вып. Г1—17).
- Сокольский Н.И. Деревообрабатывающее ремесло в античных государствах Северного Причерноморья. — М., 1971.
- Фиалко Е.Е. Костяные изделия из кургана Огуз // Скифы Северного Причерноморья. — К., 1987. — С. 133—138.
- Фиалко О.Є. Скіфські вуздечки з залізними нахрапниками // Археологія. — 1996. — № 4. — С. 94—100.
- Цветаева Г.А. Статуи львов из Апполонии Иллирийской // История и культура античного мира. — М., 1977. — С. 195—197.
- Черненко Е.В. Скифские лучники. — К., 1981.
- Черненко Е.В., Бессонова С.С., Болтрик Ю.В., Полин С.В., Скорый С.А., Бокий Н.М., Гребенников Ю.С. Скифские погребальные памятники степей Северного Причерноморья. — К., 1986.
- Шкурко А.И. О локальных различиях в искусстве Лесостепной Скифии // Скифо-сибирский звериный стиль в искусстве народов Евразии. — М., 1976. — С. 90—105.

- Шрамко Б.А.* К вопросу о значении культурно-хозяйственных особенностей Степной и Лесостепной Скифии // Проблемы скифо-сарматской археологии. — М., 1971. — С. 92—102 (МИА. — 117).
- Шрамко Б.А.* Археология раннего железного века Восточной Европы. — Харьков, 1983.
- Шрамко Б.А.* Бельское городище скифской эпохи (город Гелон). — К., 1987.
- Яворницький Д.І.* Дніпрові пороги. — Дніпропетровськ, 1989.
- Romashko V., Skory S.* The Barrow of Scythian King of the Late Vth century BC near Dnepropetrovsk (Ukraine) // 11th International Colloquium of Funerary Archaeology «The Necropolises and Environment (1st mill. BC)». — Buzău, 2009. — p. 14—15.

Надійшла 09.02.2010

В.А. Ромашко, С.А. Скорый

СКИФСКИЙ АРИСТОКРАТИЧЕСКИЙ КУРГАН БЛИЗНЕЦ 2

Результаты комплексного изучения материалов кургана Близнаец 2, исследованного в 2007 г. на окраине г. Днепрпетровск, позволили ввести в круг погребальных курганов скифской аристократии северопричерноморской Степи новый и в определенной степени оригинальный памятник, датируемый концом V в. до н. э. В кургане, на центральной площадке, концентрировались основные культово-ритуальные комплексы — катакомба с вырытой в ее дне вытянуто-прямоугольной ямой, в которой и было произведено захоронение; три погребения лошадей; продовольственная яма-погреб с напутственной пищей и бронзовым котлом; строительная жертва. Размеры насыпи и погребальной конструкции позволяют рассматривать Близнаец 2 в качестве одного из наиболее масштабных (после Солохи с первичной гробницей) скифских аристократических курганов указанного столетия. Это, а также погребальный инвентарь, сохранившийся после двух ограблений, свидетельствует о том, что в кургане погребена персона царского ранга.

Авторами высказана версия о захоронении в Близнаце 2 Орика — младшего сына царя Ариапифа, рожденного от брака последнего со скифянкой Опойей. Скорее всего, Орик не являлся верховным царем, а был правителем (басилевсом) одной из частей Скифии, охватывавшей северную часть правобережного Надпорожья. То, что здесь в V—IV вв. до н. э. обитала некая локальная группа степных скифов, подтверждается материалами, а именно, доминантой специфических форм погребальных конструкций, представленных бездромосными катакомбами и подбоями, чрезвычайно редкими в более южных степных районах. Привлечение широкого круга археологических источников и документов XVII—XVIII вв. показывает, что на протяжении нескольких тысячелетий Днепровское Надпорожье было центром контроля над водными и сухопутными путями. В скифское время оно связывало значительные территории северной Степи и Лесостепи с античными государствами Северного Причерноморья.

Погребение осуществлено в античном саркофаге, от которого сохранились инкрустированные пластины из слоновой кости, богато украшенные гравированными сюжетными изображениями, растительными, зооморфными и геометрическими узорами. Не менее выразительны костяные детали шкатулок и пиксиды. Антропоморфные и зооморфные изображения из Близнаца 2 можно считать уникальными, хотя по технике гравировки и уровню исполнения подобные изделия известны в памятниках Европейского и Азиатского Боспора. Это, а также ряд черт погребального ритуала и некоторые предметы, выполненные из цветных и благородных металлов, ткань из среднеазиатского хлопка и др. демонстрируют значительную степень эллинизации погребенного в Близнаце 2 скифского аристократа, его связь с Боспором. Материалы памятника убедительно свидетельствуют, что интенсивная эллинизация скифской верхушки началась значительно раньше, чем считалось до сих пор, во всяком случае, с конца V в. до н. э.

V.A. Romashko, S.A. Skoryj

THE SCYTHIAN NOBLES' BARROW BLYZNYUK 2

Results of a comprehensive study of materials from Blyznyuk 2 barrow studied in 2008 in the suburbs of Dnepropetrovsk allowed the authors to add a new and, to a certain extent, original monument dated by the end of the 5th c. BC to a circle of funeral barrows of the Scythian aristocracy of the Black Sea North Steppe. In the barrow, in its central area, the main cultural and ritual complexes were concentrated: a catacomb with an extended rectangular pit dug in its bottom where the very grave was made; three horse graves; a ration pit-cellar with funeral food and a bronze cauldron in it; and a building offering. The size of the mound and funeral structure allow the authors to consider Blyznyuk 2 as one of the largest (after Solokha with a primary tomb) Scythian nobles' barrows of that century. This fact, as well as funeral inventory left after two burglaries, testify that a person of royal rank was buried in the barrow.

The authors have advanced a version about the burial in Blyznyuk 2 of Orikos, the younger son of the king Ariapyth, born in the wedlock of the latter with Opoia, the Scythian lady. Apparently, Orikos was not the supreme king, but a ruler (Basileus) of a part of Scythia, which included the northern part of the right bank Nadporizhzya. The fact that a certain local group of steppe Scythians inhabited here in the 5th and 4th c. BC is supported by the materials, namely, by the predominance of specific forms of burial structures represented by catacombs without dromoi and by undercut graves which are extremely

rare in more southern steppe regions. Study of a wide circle of archaeological sources and the 17th and 18th c. documents indicates that during several millennia the Dnipro River Nadporizzhya region was a centre of control over the water-ways and overland routes. In the Scythian period it connected important territories of the northern Steppe and Forest-Steppe with ancient Greek cities of the north coast of the Black Sea.

The burial was made in an ancient Greek sarcophagus from which there remained inlaid ivory plates richly decorated with engraved scenes, floral, zoomorphic, and geometrical ornaments. Not less expressive are the bone details of caskets and of a pyxis. Anthropomorphic and zoomorphic depictions from Blyznuyk 2 can be considered as unique, though by the engraving technique and by level of the work similar products are known from the sites of European and Asian Bosphorus. This fact, as well as series of features of burial customs and several items made of nonferrous and precious metals, textile of Middle Asian cotton, etc. demonstrate a substantial level of Hellenization of the Scythian aristocrat buried in Blyznuyk 2 and his relation to Bosphorus. Materials of the monument convincingly evidence that intense Hellenization of the Scythian nobles began much more earlier than it was considered before, in any case, since the end of the 5th c. BC.

М.М. Мордовської, Г.І. Шаповалов

ЛЮБИТІВСЬКИЙ ЧОВЕН — УНІКАЛЬНА ПАМ'ЯТКА СУДНОПЛАВСТВА

Подано обміри й технічні характеристики стародавнього човна-довбанки з Західної Волині, а також символи, нанесені на внутрішній стінці правого борту.

Ключові слова: Західна Волинь, середньовіччя, човен-довбанка, знак-символ.

У 1984 р. в невеликому озері в с. Любитів Ковельського р-ну Волинської обл. місцеві мешканці виявили човен-довбанку. Через рік його підняли на поверхню і передали до Волинського обласного краєзнавчого музею, де наукові співробітники успішно здійснили його консервацію (рис. 1). Для збереження судна використали водний розчин клею ПВА, скипидару та оліфи.

Довжина човна сягає 3,7 м, найбільша ширина — 0,52 м (рис. 2). Корпус трохи звужується в центральній частині (близько 5,0 см з лівого борту і 7,0 см — з правого), що пояснюється поганою збереженістю бортів. Носова частина трохи загострена і становить 24,0 см, тобто 50 % середньої ширини корпусу, натомість корма навпаки — тупої форми, завширшки 40,0 см, або 83,3 % середньої ширини корпусу. Різняться також товщина транцю носа і корми, що становлять 15,0 і 14,0 см відповідно. Проте деякі показники приблизно однакові. Так, і носова, і кормова частини заввишки сягають 35,0 см, а їхній кут нахилу відповідно горизонту — 30°.

Дві внутрішні перегородки розділяють човен на три відсіки: носовий (0,865 м), центральний (1,410 м) і кормовий (0,590 м). Самі перегород-

ки витесані разом із корпусом та мають різну товщину: носова — 17 см, кормова — 19 см.

Обидва борти, особливо лівий, збереглися вкрай погано і в деяких місцях ледь піднімаються на половину початкової висоти — приблизно 35,0 см. У верхній, збереженій, частині вони мають товщину 3,0 см. У носовій частині правого борту, де висота бортів найвища, є два жолобки штучного походження. Один із них, конусоподібної форми, розширюється всередину човна, інший — прямокутний, завширшки близько 1,0 см. Зважаючи на досить чіткі кути жолобів, а також відсутність на них будь-яких характерних потертостей від мотузок, можна припустити, що їх було зроблено вже після виведення судна з експлуатації. Це міркування підтверджує і характер нанесення борозенок на борт — ударами під кутом зверху, що було б неможливо за початкової висоти бортів.

Зовні корпус човна має природну округлу форму. З внутрішнього боку днище пласкіше, проте зберігає свою округлість, нагадуючи овал. Його товщина по всій довжині судна нерівномірна: в носовій і центральній частині — 12,7 см, в кормовій — близько 8,0 см.

Значна товщина днища і перегородок любитівського човна — одна з його суттєвих особливостей. Наприклад, у ладозькому човні III тис.

© М.М. МОРДОВСЬКОЇ, Г.І. ШАПОВАЛОВ, 2010

Φωτο 1. Εροτ

Фото 2. Гепард